

ANGUS DEATON

ΝΟΜΠΕΛ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ 2015

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΔΡΑΣΗ

ΥΓΕΙΑ,
ΠΛΟΥΤΟΣ

ΚΑΙ ΟΙ
ΡΙΖΕΣ

ΤΗΣ

ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΕΛΕΝΗ ΑΣΤΕΡΙΟΥ

ANGUS DEATON

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΠΟΔΡΑΣΗ

Υγεία, πλούτος και οι ρίζες της ανισότητας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΕΛΕΝΗ ΑΣΤΕΡΙΟΥ

Περιεχόμενα

Πρόλογος	11
Εισαγωγή: Τι πραγματεύεται αυτό το βιβλίο.	21
1. Η ευημερία του κόσμου	55

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΖΩΗ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΣ

2. Από την προϊστορία έως το 1945	107
3. Απόδραση από τον θάνατο στις τροπικές περιοχές	169
4. Η υγεία στον σύγχρονο κόσμο.	206

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΧΡΗΜΑ

5. Η υλική ευημερία στις Ηνωμένες Πολιτείες.	267
6. Παγκοσμιοποίηση και η μεγαλύτερη απόδραση . .	345

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ

7. Πώς να βοηθήσουμε εκείνους που έμειναν πίσω . .	417
Υστερόγραφο: Τι ακολουθεί;	509
Σημειώσεις	517
Ευρετήριο.	539

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΕΤΑΙ ΑΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Σήμερα η ζωή είναι καλύτερη από ό,τι ήταν οποιαδήποτε άλλη περίοδο της Ιστορίας. Περισσότεροι άνθρωποι είναι πλουσιότεροι και λιγότεροι άνθρωποι ζουν σε τρομερή φτώχεια. Οι άνθρωποι ζουν περισσότερο και οι γονείς δε βλέπουν πια να πεθαίνει το ένα τέταρτο των παιδιών τους. Εντούτοις εκατομμύρια άνθρωποι εξακολουθούν να υποφέρουν από φρικτές στερήσεις και να πεθαίνουν πρόωρα. Υπάρχουν τεράστιες ανισότητες στον κόσμο.

Η ανισότητα είναι συχνά συνέπεια της προόδου. Δε γίνονται οι πάντες πλούσιοι ταυτοχρόνως και δεν έχουν οι πάντες άμεση πρόσβαση στα πιο σύγχρονα μέσα που σώζουν ζωές, όπως το καθαρό νερό, τα εμβόλια ή καινούρια φάρμακα που προλαμβάνουν τις καρδιακές παθήσεις. Με τη σειρά τους οι ανισότητες επηρεάζουν την πρόοδο. Αυτό μπορεί να είναι καλό. Για παράδειγμα, τα παιδιά των Ινδών βλέπουν τι μπορεί να προσφέρει η παιδεία και πηγαίνουν σχολείο. Μπορεί να είναι κακό, αν οι κερδισμένοι προσπαθούν να εμποδίσουν άλλους να τους ακολουθήσουν τραβώντας τη σκάλα αφού οι ίδιοι ανέβουν. Οι νεόπλουτοι μπορεί να χρησιμοποιούν τον πλούτο τους για να επηρεάσουν τους πο-

λιτικούς με στόχο τον περιορισμό της δημόσιας παιδείας ή της δημόσιας φροντίδας υγείας, που οι ίδιοι δεν έχουν ανάγκη.

Αυτό το βιβλίο αφηγείται πώς η κατάσταση έγινε καλύτερη, πώς και γιατί συντελέστηκε πρόοδος, καθώς και την επακόλουθη αλληλενέργεια ανάμεσα στην πρόοδο και την ανισότητα.

Η μεγάλη απόδραση: Η ταινία

Η μεγάλη απόδραση, η διάσημη ταινία για αιχμαλώτους πολέμου στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, βασίζεται στα ανδραγαθήματα του Ρότζερ Μπούσελ (στην ταινία είναι ο Ρότζερ Μπάρτλετ, τον οποίο υποδύεται ο Ρίτσαρντ Αττένμπορο), Νοτιοαφρικανού ο οποίος υπηρέτούσε στη βρετανική Βασιλική Πολεμική Αεροπορία και του οποίου το αεροπλάνο είχε καταρριφθεί πίσω από τις γραμμές των Γερμανών. Ο Μπούσελ είχε δραπετεύσει και αιχμαλωτιστεί επανειλημμένα.¹ Στην τρίτη προσπάθειά του, που παρουσιάζεται στην ταινία, μαζί του απέδρασαν διακόσιοι πενήντα κρατούμενοι από το στρατόπεδο αιχμαλώτων πολέμου Stalag Luft III σκάβοντας υπόγειες σήραγγες. Η ταινία παρουσιάζει πώς σχεδιάζεται η απόδραση, την επινοητικότητα με την οποία οι κρατούμενοι ανοίγουν τρεις σήραγγες, τις οποίες αποκαλούν Τομ, Ντικ και Χάρρυ, τους αυτοσχεδιασμούς και τις τεχνικές δεξιότητες με τις οποίες έφτιαξαν ρούχα και πλαστά έγγραφα, όλα αυτά κάτω από το βλέμμα των άγρυπνων φρουρών. Όλοι οι δραπέτες, εκτός από τρεις, αιχμαλωτίστηκαν και πάλι, ενώ ο Μπούσελ εκτελέστηκε με προσωπική δια-

ταγή του Χίτλερ. Εντούτοις η ταινία δεν τονίζει την περιορισμένη επιτυχία της συγκεκριμένης απόδρασης αλλά την άσβεστη επιθυμία του ανθρώπου για ελευθερία, ακόμη και υπό εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες.

Σε αυτό το βιβλίο, όταν μιλώ για ελευθερία, εννοώ την ελευθερία να ζεις καλή ζωή και να κάνεις πράγματα που δίνουν αξία στη ζωή σου. Η φτώχεια, οι στέρσεις και η κακή υγεία είναι απουσία ελευθερίας, ήταν η μοίρα μεγάλου μέρους της ανθρωπότητας για πολύ καιρό και εξακολουθεί να είναι η μοίρα εξωφρενικά μεγάλου ποσοστού της στον σημερινό κόσμο. Θα αφηγηθώ ιστορίες για επανειλημμένες αποδράσεις από αυτή τη φυλακή δείχνοντας πώς και γιατί πραγματοποιήθηκαν και τι συνέβη στη συνέχεια. Πρόκειται για την ιστορία της υλικής και φυσιολογικής προόδου, την ιστορία ανθρώπων που έγιναν πλουσιότεροι και υγιέστεροι, την ιστορία αποδράσεων από τη φτώχεια.

Η φράση «οι ρίζες της ανισότητας» στον υπότιτλο του βιβλίου μου προήλθε από τους στοχασμούς μου για τους αιχμαλώτους πολέμου που δε δραπέτευσαν. Όλοι οι αιχμάλωτοι πολέμου θα μπορούσαν να παραμείνουν εκεί όπου ήταν, αλλά αντιθέτως μερικοί δραπέτευσαν, μερικοί πέθαναν, μερικοί συνελήφθησαν και μεταφέρθηκαν πάλι πίσω στο στρατόπεδο και μερικοί δεν έφυγαν ποτέ από εκεί. Αυτή είναι η φύση των περισσότερων «μεγάλων αποδράσεων»: Δεν είναι όλοι σε θέση να τις φέρουν σε πέρας, αλλά αυτό δεν τις καθιστά λιγότερο επιθυμητές ή λιγότερο αξιοθαύμαστες. Εντούτοις, όταν σκεφτόμαστε τις συνέπειες της απόδρασης, δεν πρέπει να σκεφτόμαστε μόνο τους ήρωες της ταινίας αλλά και εκείνους που έμειναν πίσω στο Stalag Luft III και σε άλλα στρατόπεδα. Γιατί θα πρέπει να

νοιαζόμαστε γι' αυτούς; Σίγουρα η ταινία δεν ενδιαφερόταν· δεν ήταν οι ήρωες και ήταν δευτερεύουσας σημασίας για την πλοκή της. Δεν υπάρχει ταινία για τους κρατούμενους που έμειναν πίσω.

Ωστόσο θα πρέπει να τους σκεφτόμαστε. Εξάλλου ο αριθμός των αιχμαλώτων πολέμου σε γερμανικά στρατόπεδα οι οποίοι δεν απέδρασαν ήταν πολύ μεγαλύτερος από τον αριθμό των λίγων που απέδρασαν. Ίσως η απόδραση να είχε αρνητικές συνέπειες γι' αυτούς, να τιμωρήθηκαν ή να έχασαν κάποια προνόμια. Μπορούμε να φανταστούμε ότι στο εξής οι φρουροί θα έκαναν τις συνθήκες ακόμη δυσκολότερες για απόδραση. Η απόδραση των συντρόφων τους ενέπνευσε άραγε εκείνους που ήταν ακόμη σε στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου να αποδράσουν και αυτοί; Σίγουρα θα μπορούσαν να είχαν βγάλει διδάγματα από τις τεχνικές της Μεγάλης Απόδρασης και να αποφύγουν τα λάθη της. Ή μήπως οι δυσκολίες και η πολύ περιορισμένη επιτυχία της Μεγάλης Απόδρασης τους αποθάρρυναν; Μήπως η ζήλια για εκείνους που απέδρασαν και η απαισιοδοξία για τη δική τους τύχη τους έκαναν δυστυχείς και μελαγχολικούς, με συνέπεια οι συνθήκες στο στρατόπεδο να γίνουν χειρότερες;

Όπως συμβαίνει με όλες τις καλές ταινίες, υπάρχουν κι άλλες ερμηνείες. Στο τέλος της ταινίας η επιτυχία και η αγαλλίαση έχουν εξανεμιστεί· για τους περισσότερους αποδράσαντες η ελευθερία ήταν απλώς προσωρινή. Η απόδραση της ανθρωπότητας από τον θάνατο και τις στερήσεις άρχισε πριν από διακόσια πενήντα περίπου χρόνια και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Εντούτοις τίποτα δε λέει ότι θα συνεχίζεται για πάντα, ενώ πολλές απειλές –κλιματική αλλαγή, πολιτικές

αποτυχίες, επιδημίες και πόλεμοι— θα μπορούσαν να βάλουν τέλος σε αυτή την απόδραση. Πράγματι πριν από τη σύγχρονη εποχή συντελέστηκαν πολλές αποδράσεις, αλλά ανάλογες δυνάμεις κατέπνιξαν την άνοδο των επιπέδων διαβίωσης. Μπορούμε και πρέπει να πανηγυρίζουμε για τις επιτυχίες, αλλά η επιπόλαιη θριαμβολογία δεν είναι βάσιμη.

Οικονομική ανάπτυξη και οι ρίζες της ανισότητας

Πολλά από τα μεγάλα επεισόδια της ανθρώπινης προόδου, ακόμη και εκείνα που περιγράφονται ως εξολοκλήρου καλά, άφησαν πίσω τους μια κληρονομιά ανισότητας. Η Βιομηχανική Επανάσταση, αρχίζοντας από τη Βρετανία τον 18ο και τον 19ο αιώνα, ήταν η απαρχή της οικονομικής ανάπτυξης χάρη στην οποία εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι απέδρασαν από τις υλικές στερήσεις. Η άλλη πλευρά της Βιομηχανικής Επανάστασης είναι η «μεγάλη απόκλιση», όπως την αποκαλούν οι ιστορικοί, όταν η Βρετανία, την οποία ακολούθησαν λίγο αργότερα η βορειοδυτική Ευρώπη και η Βόρεια Αμερική, προχώρησε μπροστά από όλους τους υπόλοιπους δημιουργώντας τεράστιο χάσμα ανάμεσα στη Δύση και στον υπόλοιπο κόσμο, χάσμα το οποίο διατηρείται μέχρι σήμερα.² Η επιτυχία της σύγχρονης οικονομικής ανάπτυξης δημιούργησε σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή παγκόσμια ανισότητα.

Δε θα πρέπει να θεωρούμε ότι πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση ο υπόλοιπος κόσμος ήταν πάντα καθυστερημένος και απελπιστικά φτωχός. Δεκαετίες πριν από τον Κολόμβο η Κίνα ήταν προηγμένη και αρ-

κετά πλούσια ώστε να στείλει υπό τον ναύαρχο Τσενγκ Χε στόλο τεράστιων πλοίων, που ήταν αεροπλανοφόρα σε σύγκριση με τα πλοία του Κολόμβου, να εξερευνησει τον Ινδικό Ωκεανό.³ Τριακόσια χρόνια πριν από αυτό το συμβάν η πόλη Κάιφενγκ ήταν μια γεμάτη αιθάλη μητρόπολη ενός εκατομμυρίου κατοίκων, που τα ρυπογόνα εργοστάσιά της δε θα ήταν παράταιρα στο Λάνκασαϊρ οκτακόσια χρόνια αργότερα. Οι τυπογράφοι παρήγαν εκατομμύρια βιβλία, που ήταν αρκετά φθηνά ακόμη και για ανθρώπους με μικρό εισόδημα.⁴ Ωστόσο στην Κίνα και αλλού αυτές οι εποχές δε διατηρήθηκαν και δεν αποτέλεσαν αφετηρία για αυξανόμενη ευημερία. Το 1127 η Κάιφενγκ γνώρισε εισβολή φυλών από τη Μαντζουρία, τις οποίες η Κίνα χρησιμοποιούσε αστόχαστα ως μισθοφόρους στρατιώτες. Όμως όταν στρατολογείς επικίνδυνους συμμάχους, θα πρέπει να φροντίζεις να αμείβονται καλά.⁵ Στην Ασία η οικονομική ανάπτυξη είχε αρχίσει πολλές φορές και είχε καταπνιγεί από άπληστους ηγεμόνες, πολέμους ή και τα δύο.⁶ Μόλις τα τελευταία διακόσια πενήντα χρόνια η μακροχρόνια και συνεχής οικονομική ανάπτυξη σε μερικά μέρη του κόσμου, όχι όμως σε άλλα, οδήγησε σε διαρκή χάσματα μεταξύ των χωρών. Η οικονομική ανάπτυξη ήταν η μηχανή που οδήγησε στη διεθνή ανισότητα εισοδημάτων.

Η Βιομηχανική Επανάσταση και η μεγάλη απόκλιση είναι μεταξύ των «αθώτερων» αποδράσεων στην Ιστορία. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες η πρόοδος σε μια χώρα συντελούνταν εις βάρος άλλων χωρών. Η Εποχή της Αυτοκρατορίας τον 16ο και τον 17ο αιώνα, η οποία προηγήθηκε της Βιομηχανικής Επανάστασης και συνέβαλε σε αυτήν, ήταν επωφελής για

πολλούς στην Αγγλία και την Ολλανδία, στις δύο χώρες που τα κατάφεραν καλύτερα στον ανταγωνισμό. Το 1750 τα εισοδήματα των εργατών στο Λονδίνο και το Άμστερνταμ αυξήθηκαν σε σχέση με τα εισοδήματα των εργατών στο Δελχί, στο Πεκίνο, στη Βαλένθια και στη Φλωρεντία. Μάλιστα οι Άγγλοι εργάτες είχαν την οικονομική δυνατότητα για μερικές πολυτέλειες, όπως η ζάχαρη και το τσάι.⁷ Ωστόσο οι χώρες και οι λαοί στην Ασία, τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική που κατακτήθηκαν και λεηλατήθηκαν όχι μόνο ζημιώθηκαν εκείνη την εποχή, αλλά σε πολλές περιπτώσεις υποτάχθηκαν σε οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς οι οποίοι τους καταδίκασαν σε αιώνες συνεχούς φτώχειας και ανισότητας.⁸

Η αυξανόμενη ευημερία παράλληλα με την αυξανόμενη ανισότητα χαρακτηρίζουν την τωρινή παγκοσμιοποίηση, όπως και προγενέστερες παγκοσμιοποιήσεις. Χώρες που πριν από λίγο καιρό ήταν φτωχές, όπως η Κίνα, η Ινδία, η Κορέα και η Ταϊβάν, επωφελήθηκαν από την παγκοσμιοποίηση και γνώρισαν ταχεία ανάπτυξη, πολύ ταχύτερη από εκείνη των πλούσιων χωρών. Ταυτοχρόνως απομακρύνθηκαν από φτωχότερες χώρες, πολλές από τις οποίες είναι στην Αφρική, δημιουργώντας νέες ανισότητες. Ενώ μερικές χώρες δραπέτεύουν, άλλες μένουν πίσω. Η παγκοσμιοποίηση και νέοι τρόποι να κάνουμε διάφορα πράγματα οδήγησαν στη συνεχιζόμενη αύξηση της ευημερίας στις πλούσιες χώρες, μολονότι οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν βραδύτεροι όχι μόνο από εκείνους στις ταχέως αναπτυσσόμενες φτωχές χώρες αλλά ακόμη και από τους παλιότερους ρυθμούς ανάπτυξης στις ίδιες τις πλούσιες χώρες. Καθώς η ανάπτυξη επιβραδύνθηκε, στο εσωτε-

ρικό των περισσότερων χωρών διευρύνθηκαν τα χάσματα μεταξύ των κατοίκων τους. Μερικοί τυχεροί απέκτησαν μυθική περιουσία και ο τρόπος ζωής τους θα είχε εντυπωσιάσει τους μεγαλύτερους βασιλιάδες και αυτοκράτορες των προηγούμενων αιώνων. Όμως η βελτίωση της υλικής ευημερίας των περισσότερων ανθρώπων ήταν μικρότερη και σε μερικές χώρες, στις οποίες περιλαμβάνονται οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι άνθρωποι στο μέσο της εισοδηματικής κλίμακας δε ζουν καλύτερα από τους γονείς τους. Όμως αυτό δε σημαίνει ότι δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ η απόδραση, αφού αυτοί οι άνθρωποι εξακολουθούν να ζουν πολύ καλύτερα από ό,τι παλιότερες γενιές. Εντούτοις σήμερα πολλοί άνθρωποι έχουν βάσιμους λόγους να ανησυχούν μήπως τα παιδιά και τα εγγόνια τους θα θεωρούν εκ των υστέρων την τωρινή περίοδο όχι περίοδο σχετικών ελλείψεων αλλά χαμένη από καιρό χρυσή εποχή.

Όταν η ανισότητα είναι υπηρέτρια της προόδου, είναι σοβαρό λάθος να εξετάζουμε μόνο τον μέσο όρο της προόδου ή, ακόμα χειρότερα, μόνο την πρόοδο στις επιτυχημένες περιπτώσεις. Συνηθίζαμε να παρουσιάζουμε τη Βιομηχανική Επανάσταση ως ιστορία των συμβάντων στις ηγετικές χώρες αγνοώντας τον υπόλοιπο κόσμο, σαν να μη συνέβαινε τίποτα εκεί ή σαν να μην είχε συμβεί ποτέ τίποτα εκεί. Έτσι όχι μόνο υποτιμούσαμε την πλειονότητα της ανθρωπότητας, αλλά και αγνοούσαμε τις ακούσιες συνεισφορές εκείνων που ζημιώθηκαν ή στην καλύτερη περίπτωση έμειναν απλώς πίσω. Δεν μπορούμε να περιγράψουμε την «ανακάλυψη» του Νέου Κόσμου μιλώντας μόνο για τις επιπτώσεις τις οποίες είχε στον Παλιό Κόσμο. Όσον αφορά το εσωτερικό των χωρών, ο μέσος όρος της προόδου, όπως

το ποσοστό ανάπτυξης του εθνικού εισοδήματος, δε μας λέει αν αυτή η ανάπτυξη καταμερίζεται ευρέως – όπως συνέβαινε στις Ηνωμένες Πολιτείες για είκοσι πέντε χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο– ή αν πηγαίνει σε μια μικρή ομάδα πολύ πλούσιων ανθρώπων, όπως συμβαίνει πιο πρόσφατα.

Θα παρουσιάσω την ιστορία της υλικής προόδου, αλλά αυτή είναι μια ιστορία τόσο ανάπτυξης όσο και ανισότητας.

Δεν έχει σημασία μόνο το εισόδημα αλλά και η υγεία

Η πρόοδος στον τομέα της υγείας ήταν εξίσου εντυπωσιακή με την πρόοδο στο πεδίο του πλούτου. Τον προηγούμενο αιώνα το προσδόκιμο ζωής στις πλούσιες χώρες αυξήθηκε κατά τριάντα χρόνια και εξακολουθεί να αυξάνεται κατά δύο ή τρία χρόνια κάθε δεκαετία. Σήμερα παιδιά που άλλοτε θα είχαν πεθάνει πριν γίνουν πέντε ετών ζουν μέχρι τα γεράματα και μεσήλικες που άλλοτε θα είχαν πεθάνει από καρδιακή νόσο ζουν και βλέπουν τα εγγόνια τους να μεγαλώνουν και να πηγαίνουν στο πανεπιστήμιο. Τα επιπλέον χρόνια ζωής είναι σίγουρα από τα πολυτιμότερα πράγματα που δίνουν αξία στη ζωή.

Και σε αυτό το πεδίο η πρόοδος δημιούργησε ανισότητες. Η γνώση ότι το τσιγάρο σκοτώνει έσωσε εκατομμύρια ζωές τα τελευταία πενήντα χρόνια, εντούτοις οι πρώτοι που έκοψαν το κάπνισμα ήταν οι μορφωμένοι και πλουσιότεροι επαγγελματίες δημιουργώντας χάσμα υγείας ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Η γνώση ότι τα μικρόβια προκαλούν ασθέ-

νειες αποκτήθηκε γύρω στο 1900 και οι επιστήμονες και οι μορφωμένοι ήταν οι πρώτοι που εφάρμοσαν στην πράξη αυτή τη νέα γνώση. Εδώ και πολλές δεκαετίες γνωρίζουμε πώς να χρησιμοποιούμε τα εμβόλια και τα αντιβιοτικά για να μην πεθαίνουν τα παιδιά, εντούτοις ακόμη και σήμερα περίπου 2 εκατομμύρια παιδιά πεθαίνουν κάθε χρόνο από ασθένειες που μπορούσαν να προληφθούν με εμβόλιο. Οι πλούσιοι απολαμβάνουν φροντίδα υγείας σε κορυφαίες σύγχρονες κλινικές στο Σάο Πάολο ή το Δελχί, ενώ σε απόσταση ενός χιλιομέτρου φτωχά παιδιά πεθαίνουν από υποσιτισμό και εύκολα αντιμετωπίσιμες ασθένειες. Οι λόγοι για τους οποίους η πρόοδος είναι τόσο άνιση διαφέρουν ανάλογα με την περίπτωση. Ο λόγος για τον οποίο οι φτωχοί είναι πιθανότερο να καπνίζουν δεν είναι ο ίδιος με τον λόγο για τον οποίο τόσο πολλά φτωχά παιδιά δεν εμβολιάζονται. Θα αναλύσουμε στη συνέχεια αυτά τα ζητήματα, αλλά για την ώρα τονίζουμε απλώς ότι η πρόοδος στον τομέα της υγείας δημιουργεί χάσματα στην υγεία, ακριβώς όπως η υλική πρόοδος δημιουργεί χάσματα στα επίπεδα διαβίωσης.

Αυτές οι «ανισότητες στην υγεία» είναι από τις μεγαλύτερες αδικίες στον σημερινό κόσμο. Όταν πραγματοποιούνται νέες επινοήσεις ή αποκτώνται νέες γνώσεις, κάποιιοι θα επωφεληθούν πρώτοι και οι επακόλουθες ανισότητες τις οποίες συνεπάγεται για κάποιους άλλους η αναμονή για ένα διάστημα είναι λογικό τίμημα. Θα ήταν παράλογο να θέλουμε να μη γίνουν γνωστές οι συνέπειες που έχει το κάπνισμα στην υγεία προκειμένου να εμποδίσουμε νέες ανισότητες στην υγεία. Εντούτοις εξακολουθεί να είναι πιθανότερο να καπνίζουν οι φτωχοί, ενώ τα παιδιά που πεθαίνουν σήμερα

στην Αφρική δε θα είχαν πεθάνει στη Γαλλία ή στις Ηνωμένες Πολιτείες ακόμη και εξήντα χρόνια νωρίτερα. Γιατί αυτές οι ανισότητες διατηρούνται και τι μπορούμε να κάνουμε γι' αυτές;

Αυτό το βιβλίο ασχολείται κυρίως με δύο θέματα: τα επίπεδα υλικής διαβίωσης και την υγεία. Δεν είναι οι μόνοι παράγοντες που έχουν σημασία για μια καλή ζωή, αλλά είναι σημαντικοί αυτοί καθαυτούς και επηρεάζουν και άλλους παράγοντες. Εξετάζοντας από κοινού την υγεία και το εισόδημα, μπορούμε να αποφύγουμε ένα πολύ συνηθισμένο λάθος που γίνεται σε μια εποχή στην οποία οι γνώσεις είναι εξειδικευμένες και η κάθε ειδικότητα έχει τη δική της στενή αντίληψη για την ανθρώπινη ευημερία. Οι οικονομολόγοι εστιάζουν στο εισόδημα, οι επιστήμονες της δημόσιας υγείας στη θνησιμότητα και τη νοσηρότητα, οι δημογράφοι στις γεννήσεις, στους θανάτους και στο μέγεθος των πληθυσμών. Όλοι αυτοί οι παράγοντες συμβάλλουν στην ευημερία, αλλά κανένας από αυτούς δεν είναι η ευημερία. Η δήλωση είναι αρκετά προφανής, αλλά τα προβλήματα που ανακύπτουν από αυτήν είναι λιγότερο προφανή.

Οι οικονομολόγοι, η δική μου φυλή, πιστεύουν ότι οι άνθρωποι ζουν καλύτερα όταν έχουν περισσότερα χρήματα, άποψη που είναι περιοριστική. Έτσι αν κάποιος άνθρωπος αποκτήσουν πολύ περισσότερα χρήματα και οι περισσότεροι άνθρωποι αποκτήσουν ελάχιστα ή καθόλου επιπλέον χρήματα, αλλά δεν υποστούν οικονομικές απώλειες, οι οικονομολόγοι θα υποστηρίξουν συνήθως ότι ο κόσμος έγινε καλύτερος. Πράγματι είναι τρομερά ελκυστική η άποψη ότι, εφόσον κανείς δε ζημιώνεται, είναι καλύτερα έστω και αν μόνο

λίγοι άνθρωποι αποκτούν περισσότερα χρήματα. Αυτή η άποψη αποκαλείται «κριτήριο του Παρέτο». Εντούτοις αν η ευημερία ορίζεται πολύ στενά, αυτή η άποψη υπονομεύεται πλήρως. Θα πρέπει να είναι καλύτερη η ευημερία των ανθρώπων και όχι απλώς το επίπεδο υλικής διαβίωσης. Αν όσοι πλουτίζουν έχουν ευνοϊκή πολιτική μεταχείριση ή υπονομεύουν τη δημόσια υγεία ή τα δημόσια συστήματα παιδείας, έτσι ώστε όσοι τα καταφέρνουν λιγότερο καλά να χάνουν στα πεδία της πολιτικής, της υγείας ή της παιδείας, τότε οι τελευταίοι μπορεί να έχουν κερδίσει χρήματα, αλλά ζουν λιγότερο καλά. Δεν μπορούμε να αξιολογούμε την κοινωνία ή τη δικαιοσύνη με βάση μόνο τα επίπεδα διαβίωσης. Ωστόσο συστηματικά οι οικονομολόγοι εφαρμόζουν λανθασμένα το επιχείρημα του Παρέτο σε σχέση με το εισόδημα αγνοώντας τις άλλες πλευρές της ευημερίας.

Φυσικά είναι επίσης λανθασμένο να εξετάζουμε την υγεία ή οποιοδήποτε άλλο συστατικό της ευημερίας από μόνο του. Είναι καλό να βελτιώνονται οι υπηρεσίες υγείας και όσοι χρειάζονται φροντίδα υγείας να την έχουν. Όμως δεν μπορούμε να καθορίζουμε προτεραιότητες στον τομέα της υγείας χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη μας το κόστος. Ούτε θα πρέπει να χρησιμοποιούμε τη μακροζωία ως μέτρο της κοινωνικής προόδου. Η ζωή σε μια χώρα στην οποία οι άνθρωποι ζουν περισσότερο είναι καλύτερη, όχι όμως αν στη χώρα υπάρχει ολοκληρωτικό δικτατορικό καθεστώς.

Δεν μπορούμε να κρίνουμε την ευημερία με βάση τον μέσο όρο χωρίς να εξετάζουμε την ανισότητα και δεν μπορούμε να κρίνουμε την ευημερία με βάση ένα ή περισσότερα συστατικά της χωρίς να εξετάζουμε το

σύνολο. Αν αυτό το βιβλίο ήταν μεγαλύτερο και αν ο συγγραφέας του ήξερε πολύ περισσότερα, θα έγραφα και για άλλες πλευρές της ευημερίας, στις οποίες περιλαμβάνονται η ελευθερία, η παιδεία, η αυτονομία, η αξιοπρέπεια και η ικανότητα συμμετοχής στην κοινωνία. Όμως ακόμη και η μελέτη της υγείας και του εισοδήματος στο ίδιο βιβλίο θα μας απαλλάξει από λάθη που απορρέουν από την ξεχωριστή μελέτη τους.

Πώς συντελείται η πρόοδος;

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι πρόγονοί μας θα ήθελαν να έχουν όσα έχουμε εμείς τώρα, αν μπορούσαν να φανταστούν τον κόσμο μας. Οι γονείς δε θα εξοικειωθούν ποτέ με τον θάνατο των παιδιών τους. Αν αμφιβάλλετε (και αυτή η περιγραφή είναι μόνο μία από πολλές), μπορείτε να διαβάσετε την περιγραφή της Τζάνετ Μπράουν για τα μαρτύρια που υπέφερε ο Κάρολος Δαρβίνος όταν πέθαναν τα δύο πρώτα παιδιά του.⁹ Η επιθυμία για απόδραση υπάρχει πάντα. Όμως δεν ικανοποιείται πάντα. Νέες γνώσεις, νέες επινοήσεις και νέοι τρόποι να κάνουμε διάφορα πράγματα είναι τα βασικά μέσα για την πρόοδο. Μερικές φορές η έμπνευση προέρχεται από μοναχικούς εφευρέτες οι οποίοι ονειρεύονται κάτι πολύ διαφορετικό από ό,τι υπήρχε προηγουμένως. Συχνότερα νέοι τρόποι να κάνουμε διάφορα πράγματα απορρέουν από κάτι άλλο. Για παράδειγμα, η ανάγνωση διαδόθηκε επειδή οι προτεστάντες έπρεπε να διαβάζουν οι ίδιοι τη Βίβλο. Ακόμη συχνότερα το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον δημιουργεί καινοτομίες ως απάντηση σε ανά-

γκες. Οι μισθοί ήταν υψηλότεροι στη Βρετανία μετά την επιτυχία της κατά την Εποχή της Αυτοκρατορίας και αυτοί οι υψηλοί μισθοί μαζί με την αφθονία του άνθρακα παρείχαν κίνητρα σε εφευρέτες και βιομηχάνους να καταλήξουν σε επινοήσεις που οδήγησαν στη Βιομηχανική Επανάσταση.¹⁰ Ο βρετανικός Διαφωτισμός με τη συνεχή αναζήτηση για αυτοβελτίωση παρείχε γόνιμο πνευματικό έδαφος στο οποίο ήταν πιθανότερο να πραγματοποιηθούν εφευρέσεις.¹¹ Οι επιδημίες χολέρας τον 19ο αιώνα ώθησαν σε κρίσιμες ανακαλύψεις για τη θεωρία της μικροβιακής αιτίας των ασθενειών. Στις μέρες μας μετά την πανδημία του HIV/AIDS η σημαντική χρηματοδότηση της ιατρικής έρευνας επέτρεψε στην τελευταία να ανακαλύψει τον ιό και να αναπτύξει φάρμακα τα οποία, αν και δε θεραπεύουν την ασθένεια, παρατείνουν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή εκείνων που έχουν προσβληθεί. Εντούτοις υπάρχουν περιπτώσεις για τις οποίες δεν υπήρξε έμπνευση και οι ανάγκες και τα κίνητρα απέτυχαν να παραγάγουν μια μαγική ή έστω μια υποτυπώδη λύση. Η ελιτισμική πλάνη πλήττει τους ανθρώπους εδώ και δεκάδες χιλιάδες χρόνια, ίσως ακόμη και σε όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, και ακόμη δεν έχουμε βρει έναν ολοκληρωμένο τρόπο για την πρόληψη και τη θεραπεία της. Η αναγκαιότητα μπορεί να είναι η μητέρα των επινοήσεων, αλλά τίποτα δεν εγγυάται μια επιτυχημένη εγκυσμωσύνη.

Η ανισότητα επηρεάζει επίσης τη διαδικασία των εφευρέσεων, μερικές φορές θετικά και μερικές φορές αρνητικά. Τα δεινά των στερημένων συνιστούν δύναμη που ωθεί στην ανεύρεση νέων τρόπων προκειμένου να μειωθούν τα χάσματα, έστω και μόνο επειδή το γε-

γονός ότι μερικοί δε στερούνται δείχνει ότι δε χρειάζεται να υπάρχουν στερήσεις. Καλό παράδειγμα είναι η θεραπεία της στοματικής ενυδάτωσης, η οποία ανακαλύφθηκε στα στρατόπεδα προσφύγων του Μπανγκλαντές τη δεκαετία του 1970. Εκατομμύρια παιδιά που υπέφεραν από διάρροια σώθηκαν από την αφυδάτωση και τον πιθανό θάνατο χάρη σε ένα φθηνό και εύκολα παρασκευαζόμενο φάρμακο. Όμως η ανισότητα μπορεί να λειτουργήσει και αρνητικά. Ισχυρά συμφέροντα μπορεί να ζημιωθούν αν υπάρξουν νέες επινοήσεις και νέοι τρόποι να κάνουμε διάφορα πράγματα. Πολλοί οικονομολόγοι αντιλαμβάνονται τις εποχές των καινοτομιών ως κύματα που τροφοδοτούν τη «δημιουργική καταστροφή». Νέες μέθοδοι σαρώνουν παλιές μεθόδους και καταστρέφουν τη ζωή και τα μέσα βιοπορισμού των ανθρώπων που εξαρτιόνταν από τις παλιές μεθόδους. Σήμερα η παγκοσμιοποίηση έχει πλήξει πολλές τέτοιες ομάδες. Η εισαγωγή φθηνότερων προϊόντων από το εξωτερικό έχει παρόμοιες συνέπειες με εκείνες τις οποίες έχει η παραγωγή τους με καινούριο τρόπο, και αλίμονο σε όλους αυτούς που κέρδιζαν τα προς το ζην παράγοντας αυτά τα προϊόντα στο εσωτερικό της χώρας. Μερικοί που θα χάσουν ή φοβούνται ότι μπορεί να πληγούν είναι πολιτικά ισχυροί και μπορούν να απαγορεύσουν ή να επιβραδύνουν τις νέες ιδέες. Οι αυτοκράτορες της Κίνας, που ανησυχούσαν ότι οι έμποροι μπορεί να απειλούσαν την εξουσία τους, απαγόρευσαν το 1430 τα ταξίδια στον ωκεανό και έτσι οι εξερευνήσεις του ναυάρχου Τσενγκ Χε ήταν το τέλος και όχι η αρχή μιας διαδικασίας.¹² Παρομοίως ο Φραγκίσκος Α΄, αυτοκράτορας της Αυστρίας, απαγόρευσε τους σιδηροδρόμους, επειδή φοβόταν ότι μπο-

ρεί να έφερναν την επανάσταση και να απειλούσαν την εξουσία του.¹³

Γιατί έχει σημασία η ανισότητα;

Η ανισότητα μπορεί να κεντρίσει την πρόοδο ή μπορεί να την εμποδίσει. Όμως έχει σημασία αυτή καθαυτήν; Δεν υπάρχει γενική συμφωνία γι' αυτό το ζήτημα. Ο φιλόσοφος και οικονομολόγος Αμάρτυα Σεν υποστηρίζει ότι ακόμη και όσοι πιστεύουν ότι πρέπει να υπάρχει κάποια μορφή ισότητας έχουν πολύ διαφορετικές απόψεις για τα πράγματα στα οποία θα όφειλε να υπάρχει ισότητα.¹⁴ Μερικοί οικονομολόγοι και φιλόσοφοι υποστηρίζουν ότι οι ανισότητες του εισοδήματος είναι άδικες, εκτός και αν είναι αναγκαίες για κάποιον ευρύτερο σκοπό. Για παράδειγμα, αν μια κυβέρνηση εγγυόταν το ίδιο εισόδημα για όλους τους πολίτες της, οι άνθρωποι μπορεί να αποφάσιζαν να δουλεύουν πολύ λιγότερο, με αποτέλεσμα ακόμη και οι πιο φτωχοί να ζουν χειρότερα από ό,τι σε έναν κόσμο στον οποίο θα επιτρεπόταν κάποια ανισότητα. Άλλοι τονίζουν μάλλον την ισότητα των ευκαιριών παρά την ισότητα των αποτελεσμάτων, μολονότι υπάρχουν πολλές εκδοχές για το τι σημαίνει ισότητα των ευκαιριών. Άλλοι πάλι αντιλαμβάνονται το δίκαιο με όρους αναλογικότητας, δηλαδή το κάθε άτομο θα πρέπει να λαμβάνει ανάλογα με τη συμβολή του.¹⁵ Είναι εύκολο να συμπεράνουμε ότι με βάση αυτή την άποψη περί δικαίου η ισότητα των εισοδημάτων είναι άδικη, αν περιλαμβάνει την αναδιανομή εισοδήματος από τους πλούσιους στους φτωχούς.

Στο παρόν βιβλίο τα επιχειρήματα που τονίζω αφορούν τις συνέπειες της ανισότητας, το αν η ανισότητα βοηθά ή ζημιώνει και γιατί έχει σημασία το είδος της ανισότητας για το οποίο μιλάμε. Ωφελείται η κοινωνία αν έχει μερικούς πολύ πλούσιους ανθρώπους, όταν οι περισσότεροι άνθρωποι δεν είναι πλούσιοι; Αν δεν ωφελείται, τότε ωφελείται η κοινωνία από τους κανόνες και τους θεσμούς που επιτρέπουν σε μερικούς να είναι πολύ πλουσιότεροι από τους υπόλοιπους; Ή μήπως οι πλούσιοι ζημιώνουν όλους τους άλλους καθιστώντας, για παράδειγμα, δύσκολο για τους μη πλούσιους να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο διοικείται η κοινωνία; Οι ανισότητες στην υγεία είναι όμοιες με τις ανισότητες στο εισόδημα ή είναι κάπως διαφορετικές; Οι ανισότητες είναι πάντα άδικες ή μπορεί να υπηρετούν μερικές φορές ένα υψηλότερο καλό;

Οδικός χάρτης

Ο στόχος του βιβλίου είναι να παρουσιάσει τον πλούτο και την υγεία στον κόσμο εστιάζοντας στο σήμερα, αλλά ανατρέχοντας και στο παρελθόν για να δούμε πώς φτάσαμε εδώ όπου βρισκόμαστε. Το Κεφάλαιο 1 είναι μια εισαγωγική επισκόπηση. Δίνει μια γενική εικόνα του κόσμου από τα έξω, έναν χάρτη ο οποίος δείχνει πού η ζωή είναι καλή και πού δεν είναι. Παρουσιάζει έναν κόσμο στον οποίο συντελέστηκε μεγάλη πρόοδος στη μείωση της φτώχειας και των πιθανοτήτων θανάτου, αλλά επίσης έναν κόσμο με διαφορές, με τεράστιες ανισότητες στα επίπεδα διαβίωσης, στις ευκαιρίες ζωής και στην ευημερία.

Τα τρία κεφάλαια του Μέρους Ι ασχολούνται με την υγεία. Εξετάζουν με ποιον τρόπο το παρελθόν διαμόρφωσε τη σημερινή υγεία μας, γιατί τα εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια που οι άνθρωποι ζούσαν ως κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες έχουν σημασία για να κατανοήσουμε την υγεία σήμερα και γιατί η επανάσταση στο πεδίο της θνησιμότητας, η οποία άρχισε τον 18ο αιώνα, καθόρισε πρότυπα που εκφράζονται στις σύγχρονες προόδους στον τομέα της υγείας. Η εμφάνιση της γεωργίας πριν από επτά έως δέκα χιλιάδες χρόνια επέτρεψε την παραγωγή περισσότερων τροφίμων, αλλά έφερε επίσης νέες ασθένειες και νέες ανισότητες, καθώς κράτη που λειτουργούσαν με γνώμονα ένα ιεραρχικό σύστημα αντικατέστησαν τις ομάδες των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών που λειτουργούσαν με βάση τον εξισωτισμό. Στην Αγγλία του 18ου αιώνα η παγκοσμιοποίηση έφερε νέα φάρμακα και νέες θεραπείες που έσωσαν πολλές ζωές, αλλά κυρίως τις ζωές των ανθρώπων που είχαν την οικονομική δυνατότητα γι' αυτές τις θεραπείες. Ενώ οι νέες μέθοδοι μείωσαν τελικά τον γενικό δείκτη θνησιμότητας, η αριστοκρατία ήταν η πρώτη που επωφελήθηκε και οι ευκαιρίες ζωής της απέκλιναν από εκείνες των απλών ανθρώπων. Στο τέλος του 19ου αιώνα η ανάπτυξη και η αποδοχή της θεωρίας για τη μικροβιακή αιτία των ασθενειών αποτέλεσαν τη βάση για μία ακόμη εκρηκτική πρόοδο και τη δημιουργία ενός ακόμη μεγάλου χάσματος, αυτή τη φορά ανάμεσα στις ευκαιρίες ζωής εκείνων που γεννιούνταν σε πλούσιες χώρες και εκείνων που δε γεννιούνταν σε πλούσιες χώρες.

Θα αφηγηθώ την ιστορία της πάλης για να σωθεί η ζωή των παιδιών στα μέρη του κόσμου που έμειναν πί-

σω. Είναι μια ιστορία προόδου, κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, μια ιστορία σμίκρυνσης του χάσματος που είχε αρχίσει να μεγαλώνει τον 18ο αιώνα. Είναι μια ιστορία με πολλές μεγάλες επιτυχίες, στην οποία τα αντιβιοτικά, η καταπολέμηση επιβλαβών οργανισμών, τα εμβόλια και το καθαρό νερό έσωσαν εκατομμύρια παιδιά και στη διάρκειά της το προσδόκιμο ζωής αυξανόταν μερικές φορές (με φαινομενικά απίθανο ρυθμό) κατά αρκετά χρόνια κάθε χρόνο. Το χάσμα όσον αφορά το προσδόκιμο ζωής ανάμεσα στις πλούσιες και τις φτωχές χώρες μειώθηκε, αλλά δεν έκλεισε. Υπήρξαν επίσης τρομερά εμπόδια, στα οποία περιλαμβάνονται ο καταστροφικός λιμός, αποτέλεσμα ανθρωπίνων πράξεων, στην Κίνα την περίοδο 1958-1961, καθώς και η πρόσφατη επιδημία του HIV/AIDS, που σε αρκετές αφρικανικές χώρες εξάλειψε τρεις δεκαετίες προόδου εναντίον της θνησιμότητας. Ακόμη και χωρίς αυτές τις καταστροφές, πολλά πράγματα δεν έχουν επιτευχθεί. Πολλές χώρες δε διαθέτουν επαρκή συστήματα για τη φροντίδα υγείας, πολλά παιδιά εξακολουθούν να πεθαίνουν απλώς και μόνο επειδή γεννήθηκαν στη «λάθος» χώρα και υπάρχουν ακόμη μέρη, κυρίως στην Ινδία, αλλά όχι μόνο σε αυτήν, στα οποία το ήμισυ των παιδιών υποφέρουν από σοβαρό υποσιτισμό.

Ένας από τους (καλούς) λόγους για τους οποίους το χάσμα όσον αφορά τη θνησιμότητα ανάμεσα στις πλούσιες και τις φτωχές χώρες δεν έχει μειωθεί ταχύτερα είναι ότι η θνησιμότητα μειώνεται και στις πλούσιες χώρες, αλλά με πολύ διαφορετικό τρόπο: με τους ενήλικους να επωφελούνται περισσότερο από ό,τι τα παιδιά. Το τελευταίο κεφάλαιο για την υγεία αναφέρεται στη μείωση της θνησιμότητας στις πλούσιες χώ-

ρες, στο πώς και γιατί η διαφορά όσον αφορά το προσδόκιμο ζωής ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες μειώνεται, στον (τεράστιο) ρόλο του καπνίσματος και στο γιατί η μάχη κατά της καρδιακής νόσου ήταν πολύ πιο επιτυχής από τη μάχη εναντίον του καρκίνου. Για μία ακόμη φορά βλέπουμε την πρόοδο να συνοδεύεται από αυξανόμενες ανισότητες στον τομέα της υγείας, ακριβώς όπως είχε συμβεί στη Βρετανία στα τέλη του 18ου αιώνα.

Τα δύο κεφάλαια του Μέρους II αναφέρονται στα επίπεδα υλικής διαβίωσης. Ξεκινώ με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Μολονότι η Αμερική αποτελεί πράγματι ιδιαίτερη περίπτωση και συχνά ακραία, για παράδειγμα όσον αφορά τον βαθμό της ανισότητας των εισοδημάτων, οι δυνάμεις που δρουν εκεί δρουν και σε άλλες πλούσιες χώρες. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η οικονομική ανάπτυξη είχε ως αποτέλεσμα μια νέα ευημερία για τους Αμερικανούς, αλλά τη μία δεκαετία μετά την άλλη η ανάπτυξη επιβραδυνόταν, ακόμη και πριν από την πρόσφατη ύφεση. Η μεταπολεμική ανάπτυξη επέφερε σημαντική μείωση της φτώχειας, ιδίως μεταξύ των Αφροαμερικανών και των ηλικιωμένων, και η διεύρυνση της ανισότητας ήταν μικρή. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν το πρότυπο μιας σύγχρονης μεγάλης οικονομίας. Στη συνέχεια η οικονομική ανάπτυξη ήταν μικρότερη και η ανισότητα έγινε μεγαλύτερη, κυρίως λόγω της μεγάλης αύξησης των εισοδημάτων στην κορυφή της κατανομής αυτών. Όπως πάντα, υπάρχει μια καλή πλευρά αυτής της ανισότητας. Το επίπεδο εκπαίδευσης, οι καινοτομίες και η δημιουργικότητα ανταμείβονται περισσότερο από ποτέ άλλοτε. Όμως οι Ηνωμένες Πολιτείες

είναι επίσης αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της σκοτεινής πλευράς, των πολιτικών και οικονομικών απειλών εναντίον της ευημερίας που προέρχονται από την πλουτοκρατία.

Εξετάζω επίσης τα επίπεδα διαβίωσης στον κόσμο ως σύνολο. Η μείωση της παγκόσμιας φτώχειας μετά το 1980 είναι η ιστορία της μεγαλύτερης ίσως απόδρασης σε όλη την ανθρώπινη ιστορία, και σίγουρα της ταχύτερης. Μεγάλο μέρος της οφείλεται στις επιδόσεις των δύο μεγαλύτερων χωρών στον κόσμο, της Κίνας και της Ινδίας, στις οποίες η πρόσφατη οικονομική ανάπτυξη άλλαξε τη ζωή πλέον του ενός δισεκατομμυρίου ανθρώπων. Το γεγονός ότι η παγκόσμια φτώχεια μειώθηκε διαψεύδει όλες τις σχεδόν καθολικά αποδεκτές καταστροφολογικές προβλέψεις που γίνονταν τη δεκαετία του 1960 ότι η εκρηκτική αύξηση του πληθυσμού θα καταδίκαζε τον κόσμο σε στερήσεις και καταστροφή. Ο κόσμος τα κατάφερε πολύ καλύτερα από ό,τι προέβλεπαν οι απαισιόδοξοι. Εντούτοις ένα περίπου δισεκατομμύριο άνθρωποι ζουν ακόμη σε τρομερή ένδεια. Ενώ μερικοί άνθρωποι απέδρασαν, πολλοί έμειναν πίσω.

Το Μέρος III περιλαμβάνει ένα μόνο κεφάλαιο, έναν επίλογο στον οποίο δεν αφηγούμαι πια ιστορίες, αλλά αναπτύσσω επιχειρήματα για το τι οφείλουμε να κάνουμε και –ακόμη πιο σημαντικό– τι οφείλουμε να μην κάνουμε. Πιστεύω ότι εμείς –εννοώντας με αυτό όλους όσους ήμασταν αρκετά τυχεροί ώστε να γεννηθούμε στις «σωστές» χώρες– έχουμε ηθική υποχρέωση να βοηθήσουμε να μειωθούν η φτώχεια και η κακή υγεία στον κόσμο. Όσοι απέδρασαν ή τουλάχιστον απέδρασαν χάρη στους αγώνες των προγόνων τους πρέπει να βοηθή-

σουν όλους όσοι είναι ακόμη φυλακισμένοι. Για πολλούς ανθρώπους αυτό το ηθικό καθήκον εκπληρώνεται με την παροχή βοήθειας από το εξωτερικό, μέσω των προσπαθειών που καταβάλλουν οι εθνικές κυβερνήσεις (οι περισσότερες από τις οποίες έχουν επίσημες υπηρεσίες για την παροχή βοήθειας), μέσω διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα ή ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ή μέσω των χιλιάδων Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων βοήθειας οι οποίες λειτουργούν σε εθνική και διεθνή κλίμακα. Ενώ μέρος αυτής της βοήθειας έκανε καλό, όπως στην περίπτωση της βοήθειας για την καταπολέμηση ασθενειών όπως το HIV/AIDS ή η ευλογία, έχω καταλήξει στην άποψη ότι το μεγαλύτερο μέρος της εξωτερικής βοήθειας κάνει μάλλον ζημιά παρά καλό. Αν αυτή η βοήθεια υπονομεύει τις δυνατότητες της χώρας για οικονομική ανάπτυξη, όπως θεωρώ ότι κάνει, δεν υπάρχει κανένας λόγος να τη συνεχίζουμε με το επιχείρημα ότι «κάτι πρέπει να κάνουμε». Αυτό το κάτι είναι να τη σταματήσουμε.

Το Υστερόγραφο επανέρχεται στα κύρια θέματα του βιβλίου. Ρωτά αν μπορούμε να προσδοκούμε ότι η πραγματική Μεγάλη Απόδραση θα έχει ευτυχές τέλος, σε αντίθεση με την ταινία *Η μεγάλη απόδραση*.

Μέτρηση της προόδου, μέτρηση της ανισότητας

Όπου αυτό είναι εφικτό, στηρίζω τα επιχειρήματά μου με δεδομένα και σχεδόν πάντα με γραφήματα. Δεν μπορούμε να αναλύουμε με συνεκτικό τρόπο την πρόοδο χωρίς ορισμούς και χωρίς στοιχεία. Πράγματι η φωτισμένη διακυβέρνηση είναι ανέφικτη χωρίς τη συγκε-

ντρωση δεδομένων. Εδώ και χιλιάδες χρόνια τα κράτη καταμετρούν τον πληθυσμό τους. Διάσημο παράδειγμα είναι η απογραφή που έκαναν οι Ρωμαίοι και η οποία έστειλε τη Μαρία και τον Ιωσήφ στη Βηθλεέμ, γενέτειρα του Ιωσήφ. Το σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών ορίζει ότι θα πρέπει να γίνεται απογραφή του πληθυσμού κάθε δέκα χρόνια· χωρίς απογραφή η δικαιοκρατία είναι ανέφικτη. Ακόμα πιο παλιά, το 1639, οι άποικοι στη σημερινή Μασσαχουσέττη είχαν ορίσει να γίνεται πλήρης καταγραφή των γεννήσεων και των θανάτων. Χωρίς αυτές τις στατιστικές ζωτικής σημασίας, η πολιτική για τη δημόσια υγεία είναι τυφλή.

Ένα σημαντικό πρόβλημα στον τομέα της υγείας που αντιμετωπίζουν στις μέρες μας οι φτωχές χώρες είναι η έλλειψη σωστών πληροφοριών για τον αριθμό των ανθρώπων που πεθαίνουν, πόσο μάλλον για τις αιτίες θανάτου. Υπάρχει πληθώρα κατ' εκτίμηση ή κατ' επινόηση αποτελεσμάτων από διεθνείς οργανισμούς, όμως δεν είναι πάντα ευρέως κατανοητό ότι τα νούμερα αυτά δεν είναι επαρκής βάση για τη διαμόρφωση πολιτικής ή για την αξιολόγηση της βοήθειας από το εξωτερικό. Η ανάγκη να κάνουμε κάτι τείνει να επισκιάσει την ανάγκη να κατανοήσουμε τι πρέπει να κάνουμε. Και χωρίς δεδομένα, όποιος κάνει οτιδήποτε μπορεί να ισχυρίζεται ότι ήταν επιτυχημένο. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να εξηγήσω τη βάση των αριθμών τους οποίους δίνω, από πού αντλούνται και πόσο αξιόπιστοι (ή αναξιόπιστοι) είναι. Θα προσπαθήσω επίσης να τεκμηριώσω την άποψη ότι η έλλειψη δεδομένων είναι σκάνδαλο που δεν αντιμετωπίζεται καταλλήλως.

Αν δεν κατανοήσουμε πώς συνδυάζονται οι αριθμοί

και τι σημαίνουν, διατρέχουμε τον κίνδυνο να βλέπουμε προβλήματα εκεί όπου δεν υπάρχουν, να μας διαφεύγουν επείγουσες και αντιμετωπίσιμες ανάγκες, να εξοργιζόμαστε με φαντασιώσεις παραβλέποντας πραγματικές φρικαλεότητες και να συστήνουμε πολιτικές που είναι θεμελιακά λανθασμένες.

Εθνική ευτυχία και εθνικό εισόδημα

Μεγάλο μέρος αυτού του βιβλίου ασχολείται με την υλική ευημερία, η οποία μετρείται συνήθως με βάση το εισόδημα, το ποσό των χρημάτων που έχουν οι άνθρωποι για να ξοδεύουν ή να αποταμιεύουν. Το χρήμα πρέπει πάντα να προσαρμόζεται βάσει του κόστους των πραγμάτων που αγοράζουν οι άνθρωποι, αλλά με δεδομένη αυτή την προσαρμογή αποτελεί αξιόπιστο δείκτη της ικανότητας των ανθρώπων να αγοράζουν αυτά από τα οποία εξαρτάται η υλική ευημερία. Εντούτοις πολλοί υποστηρίζουν ότι δίνεται υπερβολική σημασία στο εισόδημα. Σίγουρα η καλή ζωή σημαίνει περισσότερα από το χρήμα και μόνο, αλλά συχνά οι υποστηρικτές αυτής της άποψης προχωρούν περαιτέρω ισχυριζόμενοι ότι το χρήμα δεν κάνει καλύτερη τη ζωή των ανθρώπων, τουλάχιστον εφόσον έχουν ικανοποιηθεί οι βασικές ανάγκες.

Μερικά στοιχεία γι' αυτή την άποψη προέρχονται από έρευνες για την ευτυχία, οι οποίες δείχνουν, κατά τους ισχυρισμούς των υποστηρικτών της, ότι τα χρήματα συμβάλλουν ελάχιστα ή καθόλου στο να κάνουν τους ανθρώπους ευτυχείς, με εξαίρεση τους φτωχούς. Αν αυτό είναι σωστό και αν η ευτυχία είναι ο σωστός τρόπος για να μετράμε την ευημερία, τότε μεγάλο μέ-

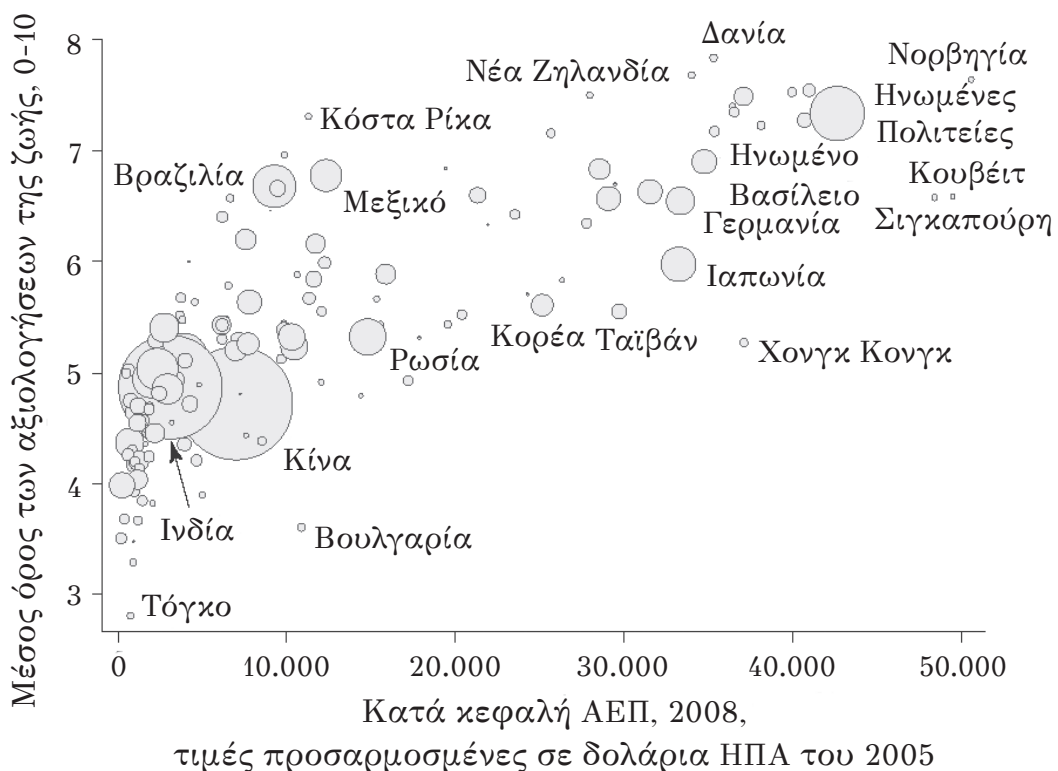
ρος των επιχειρημάτων μου θα υπονομευόταν. Γι' αυτό θα πρέπει να ξεκινήσουμε εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο η ευτυχία συνδέεται με το χρήμα. Η ανάλυση θα μου δώσει επίσης την ευκαιρία να εξηγήσω τον τρόπο με τον οποίο φτιάχνω τα γραφήματα που χρησιμοποιώ σε όλο το βιβλίο.

Οι έρευνες ρωτούν συχνά τους ανθρώπους πώς είναι η ζωή τους, για παράδειγμα πόσο ικανοποιημένοι είναι από τη ζωή τους γενικά. Αυτά τα δεδομένα αναφέρονται συχνά ως μετρήσεις της «ευτυχίας», αν και είναι εύκολο να σκεφτούμε παραδείγματα στα οποία δυστυχισμένοι άνθρωποι πιστεύουν ότι η ζωή τους πηγαίνει καλά ή το αντίστροφο. Πράγματι, όπως θα δούμε, είναι μεγάλο λάθος να συγχέουμε την ικανοποίηση των ανθρώπων από τη ζωή τους με την ευτυχία. Η πρώτη είναι μια συνολική κρίση για τη ζωή η οποία είναι απόρροια σκέψης, ενώ η δεύτερη είναι συναίσθημα, διάθεση, αίσθηση, που αποτελούν μέρος του τρόπου με τον οποίο οι άνθρωποι βιώνουν τη ζωή τους.¹⁶

Το Ινστιτούτο Δημοσκοπήσεων ζητά από ανθρώπους σε όλο τον κόσμο να κατατάξουν τη ζωή τους με βάση μια «κλίμακα ζωής» με έντεκα βαθμίδες. Η κατώτερη βαθμίδα, το 0, είναι «η χειρότερη δυνατή ζωή για εσάς» και η ανώτερη βαθμίδα, το 10, είναι «η καλύτερη δυνατή ζωή για εσάς». Ο κάθε ερωτώμενος πρέπει να απαντήσει στην ερώτηση: «Σε ποια βαθμίδα της κλίμακας θα λέγατε ότι νιώθετε προσωπικά ότι είσαστε αυτή την περίοδο;» Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτά τα δεδομένα για να συγκρίνουμε τις χώρες μεταξύ τους και ιδίως για να εκτιμήσουμε αν οι χώρες με υψηλό εισόδημα τα πηγαίνουν καλύτερα σε αυτή τη μέτρηση.

Το Σχεδιάγραμμα 1 δείχνει τον μέσο όρο των αξιολο-

λογήσεων της ζωής σε κάθε χώρα έναντι του κατά κεφαλή εθνικού εισοδήματος ή ακριβέστερα του κατά κεφαλή Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Δείχνει τους μέσους όρους για τα έτη 2007 έως 2009. Το εισόδημα μετριέται σε δολάρια ΗΠΑ που προσαρμόζονται βάσει των διαφορών στα επίπεδα των τιμών μεταξύ των χωρών. Στο Κεφάλαιο 6 θα εξηγήσω από πού προέρχονται αυτά τα δεδομένα, καθώς και τις σημαντικές επιφυλάξεις που θα πρέπει να έχουμε γι' αυτά. Οι κύκλοι στο σχεδιάγραμμα αντιπροσωπεύουν τις περιοχές ανάλογα με τον πληθυσμό της κάθε χώρας. Οι δύο μεγάλες χώρες στα αριστερά είναι η Κίνα και η Ινδία και η μεγάλη χώρα επάνω δεξιά είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες. Σημειώνω μερικές άλλες χώρες που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: Αξιολόγηση της ζωής και κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Μπορούμε να δούμε αμέσως ότι οι άνθρωποι που ζουν στις πραγματικά φτωχές χώρες στο αριστερό μέρος του σχεδιαγράμματος είναι γενικά πολύ δυσαρεστημένοι με τη ζωή τους· δεν έχουν μόνο χαμηλό εισόδημα, αλλά και κατατάσσουν τη ζωή τους σε χαμηλή βαθμίδα. Στο άλλο άκρο του κόσμου, στις Ηνωμένες Πολιτείες και στις άλλες πλούσιες χώρες, οι άνθρωποι έχουν υψηλά εισοδήματα και κατατάσσουν τη ζωή τους σε υψηλή βαθμίδα. Η χώρα με τη χαμηλότερη κατάταξη είναι το Τόγκο, μια από τις φτωχότερες χώρες στον κόσμο, στην οποία οι άνθρωποι έχουν ελάχιστη ελευθερία οποιουδήποτε είδους, ενώ η χώρα με την υψηλότερη κατάταξη είναι η Δανία, πλούσια και ελεύθερη χώρα. Σε αυτές τις συγκρίσεις οι σκανδιναβικές χώρες ξεπερνούν συνήθως τις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά ο μέσος όρος των αξιολογήσεων της ζωής στις Ηνωμένες Πολιτείες εξακολουθεί να είναι ανάμεσα στους καλύτερους στον κόσμο. Υπάρχουν πολλές εξαιρέσεις στον κανόνα του εισοδήματος. Χώρες της ανατολικής Ασίας και πρώην κομμουνιστικές χώρες έχουν χαμηλή αξιολόγηση της ζωής –η Βουλγαρία είναι το πιο ακραίο παράδειγμα–, ενώ χώρες στη Λατινική Αμερική τα πηγαίνουν σχετικά καλά. Το εισόδημα σίγουρα δεν είναι το μοναδικό πράγμα που έχει σημασία για το πώς αξιολογούν οι άνθρωποι τη ζωή τους.

Αν κοιτάξουμε στο κάτω αριστερό μέρος του σχεδιαγράμματος, όπου βρίσκονται οι φτωχές χώρες, βλέπουμε ότι η αξιολόγηση της ζωής ανέρχεται ταχέως μαζί με το εθνικό εισόδημα. Αφού περάσουμε την Κίνα και την Ινδία, προχωρώντας από το κάτω αριστερό προς το επάνω δεξιό μέρος του σχεδιαγράμματος, η άνοδος της αξιολόγησης της ζωής μαζί με την αύξηση

του εισοδήματος είναι λιγότερο απότομες, και από τη στιγμή που θα φτάσουμε στη Βραζιλία και στο Μεξικό η αξιολόγηση της ζωής πλησιάζει το επτά στα δέκα, με διαφορά μίας βαθμίδας περίπου από την αξιολόγηση της ζωής στις πραγματικά πλούσιες χώρες στο δεξιό επάνω μέρος του σχεδιαγράμματος. Το εισόδημα έχει μεγαλύτερη σημασία για τους πολύ φτωχούς από ό,τι για τους πολύ πλούσιους. Πράγματι κοιτάζοντας το σχεδιάγραμμα μπαίνουμε στον πειρασμό να συμπεράνουμε ότι από τη στιγμή που το κατά κεφαλή ΑΕΠ φτάνει περίπου στα 10.000 δολάρια ετησίως, η επιπλέον αύξηση των χρημάτων δε βελτιώνει καθόλου τη ζωή των ανθρώπων, και πολλοί υποστηρίζουν αυτό τον ισχυρισμό.¹⁷ Εντούτοις αυτός ο ισχυρισμός είναι λανθασμένος.

Για να εξηγήσουμε γιατί το χρήμα έχει σημασία ακόμη και στις πλούσιες χώρες, πρέπει να επανασχεδιάσουμε το Σχεδιάγραμμα 1 με κάπως διαφορετική μορφή. Όταν σκεφτόμαστε το χρήμα, το σκεφτόμαστε με όρους ποσού σε δολάρια, αλλά το σκεφτόμαστε επίσης με όρους ποσοστού. Στις σπάνιες περιπτώσεις στις οποίες οι συνάδελφοί μου στο Πρίνστον συζητούν μεταξύ τους για τους μισθούς τους, θα αναφέρουν πιθανώς ότι πήραν αύξηση ο ένας 3% και κάποιος άλλος 1%. Πράγματι ο κοσμήτορας είναι πιθανότερο να εκφράσει την ευχαρίστησή του ή τη δυσαρέσκειά του αναφερόμενος μάλλον στο ποσοστό της αύξησης παρά στο ποσό της αύξησης σε δολάρια. Ενώ η αύξηση κατά 1% σημαίνει περισσότερα δολάρια για κάποιον που κερδίζει 200.000 δολάρια ετησίως από ό,τι η αύξηση κατά 2% για κάποιον που κερδίζει 50.000 δολάρια ετησίως, ο δεύτερος θα θεωρήσει (σωστά) ότι τα

πήγε καλύτερα από ό,τι την προηγούμενη χρονιά. Οι ποσοστιαίες αλλαγές γίνονται η βασική μονάδα στους υπολογισμούς αυτού του είδους. Το 10% είναι το ίδιο όποιο και αν είναι το βασικό εισόδημα.

Μπορούμε να κάνουμε το ίδιο με τα δεδομένα στο Σχεδιάγραμμα 1, αν και οι διαφορές ανάμεσα στις χώρες είναι τόσο τεράστιες, που είναι λογικό να σκεφτόμαστε όχι με όρους ποσοστών αλλά με βάση το πόσες φορές τετραπλασιάζεται το εισόδημα. Ας θεωρήσουμε ως βάση το κατά κεφαλή εισόδημα των 250 δολαρίων ετησίως. Μόνο η Ζιμπάμπουε και η Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό έχουν αυτό το εισόδημα ή κάτω από αυτό. Χώρες όπως η Ουγκάντα, η Τανζανία και η Κένυα έχουν κατά κεφαλή εισόδημα σχεδόν 1.000 δολάρια, δηλαδή τετραπλάσιο του βασικού. Η Κίνα και η Ινδία έχουν τετραπλάσιο κατά κεφαλή εισόδημα από εκείνο της Τανζανίας και της Κένυας, δηλαδή σχεδόν 16 φορές μεγαλύτερο από το βασικό. Το Μεξικό και η Βραζιλία έχουν τετραπλάσιο κατά κεφαλή εισόδημα από εκείνο της Κίνας και της Ινδίας και οι πλουσιότερες χώρες του κόσμου έχουν κατά κεφαλή εισόδημα τετραπλάσιο από εκείνο του Μεξικό και της Βραζιλίας, δηλαδή είναι κατά 256 φορές πλουσιότερες από τις φτωχότερες χώρες. (Στο Κεφάλαιο 6 θα εξηγήσω γιατί θα πρέπει να θεωρούμε αυτούς τους αριθμούς απλώς γενικούς δείκτες.) Αντί να χρησιμοποιήσουμε την αξία των εισοδημάτων σε δολάρια για να κάνουμε τη σύγκριση με τις αξιολογήσεις της ζωής, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτό το σχήμα του τετραπλασιασμού σημειώνοντας τις μονάδες ως 4 φορές, 16 φορές, 64 φορές και 256 φορές μεγαλύτερες από τη βάση, και αυτό κάνουμε στο Σχεδιάγραμμα 2.

